

УДК 347.441

М. С. Федорко

здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін Французький бульвар,
24/26, Одеса, 65058, Україна

**ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ В ПРАВІ КРАЇН
АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ТА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВИХ
СІМЕЙ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЇ, США, ФРАНЦІЇ ТА ФРН)**

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу регулювання відносин, що виникають у разі порушення договору, в праві країн англосаксонської та романо-германської правових сімей (на прикладі Англії, США, Франції та ФРН).

Ключові слова: порушення договору, правові наслідки порушення договору, англосаксонська правова сім'я, романо-германська правова сім'я.

Включення в договір умов щодо розміру санкцій за порушення зобов'язання допускається у всіх правових системах, але підходи до визначення характеру таких санкцій в англо-американському та романо-германському праві є принципово різними. Розвиток та ускладнення економічних зв'язків, процеси світової глобалізації та міжнародної уніфікації права зумовлюють досягнення певної сполучності в договірному праві, тому виявлення спільних тенденцій в питанні кваліфікації санкцій за порушення договірних зобов'язань в різних правових системах уявляється актуальним.

Дослідження правових наслідків порушення договірних зобов'язань в окремих країнах англосаксонської та романо-германської правових сімей і є метою даної статті.

Окремі аспекти зазначеного питання були предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: О. А. Адамовської, В. Ансона, А. В. Венедіктова, О. С. Іоффе, А. Г. Карапетова, А. С. Комарова, В. П. Мозоліна, К. В. Нама, Т. Рима, Є. А. Фарнсворта, В. М. Черешнюка, але, враховуючи те, що право та доктринальні положення більшості країн світу не є незмінними, дослідження проблеми договірних санкцій набуває нового змісту.

У країнах романо-германської правової сім'ї, зокрема в Німеччині й Франції, основною мірою договірної відповідальності є неустойка, а підхід до проблеми договірних неустойок, як зазначається в літературі, заснований на визнанні можливості передбачати їх штрафний характер [1, с. 146; 2, с. 375].

Згідно зі ст. 339 Німецького цивільного уложення (далі — НЦУ) у випадку порушення боржником своїх зобов'язань він зобов'язується сплатити кредиторіві погоджену сторонами грошову суму [3]. Тобто підставою для застосування цієї санкції є порушення договору боржником.

Згідно із ст. 1226 Французького цивільного кодексу (далі — ФЦК) штрафна неустойка — це умова договору, за якою боржник в цілях забезпечення виконання свого зобов'язання, зобов'язує себе що-небудь вчинити на користь кредитора в разі порушення договору [4, с. 394].

Таким чином, сутність неустойки у Німеччині і Франції виявляється в її компенсаційно-штрафному характері, тобто вона спрямована на покарання правопорушника (боржника) і компенсацію витрат постраждалої сторони (кредитора) [5, с. 17]. Можливість зміни судом розміру неустойки передбачена як у Німеччині, так і у Франції.

Слід зазначити, що неустойка в законодавстві України, за своєю сутністю та за підставами виникнення права на її стягнення, є подібною до неустойки у романо-германському праві.

В англо-американському праві штрафна функція договірної відповідальності практично відсутня, а умова щодо розміру санкцій називається застереженням про заздалегідь оцінені (або визначені) збитки, які підлягають сплаті внаслідок порушення договору, що, як слушно зауважує А. П. Комаров, «відображає діючий в англійському праві принцип: відшкодування збитків — не покарання за недотримання договірних зобов'язань, а всього лише компенсація за втрату в майні, яка була спричинена діями контрагента» [1, с. 141].

Слід зазначити, що сторони можуть включати в договір умови оцінки або певну суму розміру збитків, що виникають при порушенні умов договору однією або обома сторонами. Однак сума заздалегідь оцінених у договорі збитків не повинна перевищувати дійсну суму збитків, інакше вона набуває штрафного характеру, тобто буде розглядатися судами як неустойка, що не має юридичної сили. Таким чином, кваліфікувати обумовлену грошову суму як заздалегідь оцінені збитки можна тільки тоді, коли внаслідок порушення договору кредитор зазнав збитків, причому останні повинні бути співрозмірними з обумовленою сумою. В іншому випадку обумовлена сума кваліфікується як штраф і стягненню не підлягає, але потерпіла сторона має право на відшкодування реальних збитків, наявність яких вона може довести.

В юридичній літературі наводяться ознаки таких категорій, як штраф та заздалегідь оцінені збитки: 1) збитки, очікувані в результаті порушення, повинні бути невизначеними за розміром або такими, які складно доводити; 2) заздалегідь повинен бути присутній намір сторін відшкодувати їх; 3) обумовлена сума повинна бути розумною, тобто не перебувати у диспропорції з очікуваним збитком або шкодою [6, с. 135].

Примітним є те, що при тлумаченні договірних умов про «штраф» і «заздалегідь оцінені збитки» суди більшою мірою звертають увагу не на форму викладу, тобто термінологію, яка застосовується, а на намір сторін. Сторони можуть, якщо побажають, назвати погоджену ними суму «заздалегідь оціненими збитками», однак якщо суд визнає її штрафом, вона буде вважатися таким. І навпаки: якщо передбачена сума має назву «штраф», але в дійсності вона виявиться передбаченою заздалегідь оцінкою збитків, вона буде розглядатися як заздалегідь оцінені збитки, а сторона, яка їх за

знала, не зможе цю суму ігнорувати й вимагати відшкодування реальних збитків [7, с. 358].

У цілому підходи американського й англійського права й судової практики відносно визначення критеріїв заздалегідь оцінених збитків й штрафів є схожими, однак є й деякі розбіжності. Одна з них виявляється в моменті, з якого суд оцінює характер обумовленої в договорі суми. Таким моментом, згідно із позиціями англійського права, є момент укладання договору, а з позицій американського права визначальним може бути не тільки момент укладання, але й момент порушення договору.

Ми вважаємо, що позиція американського права у визначенні моменту оцінювання характеру обумовленої суми є більш виправданою, тому що саме з моменту порушення договору суд з найбільшим ступенем ймовірності може кваліфікувати обумовлену в договорі суму.

Проаналізувавши окремі правові норми та доктринальні положення, які стосуються неустойки у Франції, Німеччині, Англії та США, ми дійшли висновку, що принциповою відмінністю неустойки та заздалегідь погоджених збитків є підстави виникнення права на їх стягнення. Так, у Німеччині і Франції для стягнення неустойки достатньо факту вчинення правопорушення, тобто у всіх випадках, коли є домовленість про неустойку, кредитор має право вимагати її стягнення в повній сумі й не повинен доводити ані наявності, ані розміру збитків.

В англо-американському ж праві, інститути неустойки і заздалегідь оцінених збитків є взаємовиключними та створюють для сторін прямо протилежні наслідки. Пояснюється це тим, що англо-американське право виступає проти штрафів, як вказується в літературі, знижуючи їх до рівня реальних збитків [2, с. 375], які потерпіла сторона може стягнути навіть у тому випадку, якщо це відшкодування перевищить обумовлену суму штрафу. Право на стягнення реальних збитків виникає лише у випадку появи певних майнових втрат внаслідок порушення.

Також в англо-американському праві наслідком судового втручання при визначенні розміру неустойки є не зниження або збільшення неустойки, як це має місце у Франції або в Німеччині, а визнання цієї умови недійсною.

Проте, не дивлячись на кардинальні відмінності неустойки у романо-германському праві та заздалегідь погоджених збитків в англо-американському, можна виділити й деякі спільні характеристики. Так, у разі заподіяння більшої шкоди, ніж обумовлена договором сума, економічні наслідки будуть однаковими, а саме: стягнення збитків в повному обсязі. Наприклад, у країнах романо-германської правової сім'ї або стягуються додаткові збитки, або збільшується розмір неустойки, а в англо-американському праві суд, визнавши умову про неустойку недійсною, дозволить кредиторіві вимагати відшкодування збитків в повному розмірі.

Не можна не відзначити, що в американському праві намітилася тенденція до надання неустойці штрафного характеру, тому що питання про відповідність розміру неустойки фактичним збиткам не береться до уваги. Цього висновку можна дійти проаналізувавши п. 2 ст. 2-718 Єдинообраз-

ного Торгівельного Кодексу США (далі — ЄТК), згідно з яким «продавець при порушенні договору покупцем має право утримати 20 % покупної ціни в кожному разі» [8], тобто навіть тоді, коли він не зазнав ніяких збитків.

Слід зазначити, що інститут заздалегідь оцінених збитків відомий не лише англо-американському праву. Наприклад, у Німеччині існує поєднання заздалегідь оцінених збитків і штрафних санкцій. Так, відповідно до п. 5, 6 ст. 309, ст. 339 НЦУ [3] можливе паралельне існування цих двох форм відповідальності, що, на думку О. А. Адамовської, викликає багато непорозумінь, оскільки досить важко відрізнити, що саме сторони передбачили в договорі — штрафні санкції чи заздалегідь оцінені збитки [9, с. 47-48]. В основі даного дуалізму, на думку А. Г. Карапетова, покладено різні цілі — примус і стимулювання до виконання основного зобов'язання, з одного боку, і проста калькуляція збитків. Тому залежно від того, як сформульована договірна умова, суд може її тлумачити як неустойку або як заздалегідь оцінені збитки, до яких правила про неустойку в принципі не повинні застосовуватися, в тому числі — стосовно зниження розміру санкцій за ст. 343 НЦУ [5, с. 17]. Але на практиці, якщо суд визнає розмір погодженої в договорі компенсації необґрунтовано високим, то він не може розцінити цю договірну умову як заздалегідь оцінені збитки, а повинен трактувати як неустойку, що тягне застосування всіх правил про неустойку, у тому числі й правил про можливість зниження за ст. 343 НЦУ.

Вважаємо, що можливість застосування до категорії заздалегідь встановлених збитків норм про неустойку стирає між ними відмінності та вибиває підстави з-під концепції про одночасне існування цих двох самостійних інститутів у цивільному праві Німеччини.

Таким чином, інститути заздалегідь оцінених збитків й неустойки в Німеччині за своєю суттю є ідентичними й мають однакові правові наслідки, що, на нашу думку, робить таке співіснування необґрунтованим і може створювати труднощі в правозастосовній практиці.

Уніфікаційні процеси, викликані розвитком міжнародного комерційного обороту, зумовили появу низки правових актів, спрямованих на регламентацію договірних відносин, серед яких можна виділити Принципи міжнародних комерційних контрактів (Принципи УНІДРУА), які узагальнюють підходи різних правових систем і можуть бути застосовані учасниками зовнішньоекономічної діяльності за умови відповідного застереження про це, зроблене сторонами в договорі.

Згідно з Принципами УНІДРУА невиконання договору однією зі сторін надає право її контрагентові на: 1) відшкодування збитків; 2) індексацію суми збитків; 3) відсотки річних; 4) погоджену суму платежу при невиконанні; 5) судовий штраф.

Принципи УНІДРУА містять елементи договірних норм які є спільними для країн романо-германської і англо-американської правових систем. Так, згідно із ст. 7.4.13, якщо договір передбачає, що сторона, яка не виконала зобов'язання, повинна сплатити установлену суму потерпілій стороні за допущене порушення, потерпіла сторона має право отримати цю суму незалежно від розміру дійсно завданої їй шкоди. Проте, незалежно від

будь-якої угоди про інше, установлена сума може бути знижена до розумних меж, якщо вона надмірно велика порівняно зі шкодою, що виникла від невиконання, чи інших обставин [10]. Аналіз вказаної норми дозволяє дійти висновку, що погоджений платіж при невиконанні — це вид відповідальності, аналогічний неустойці у Франції і Німеччині, тому що вона також не залежить від розміру дійсно понесених стороною збитків.

Підхід, відображений у Принципах УНІДРУА, значною мірою заснований на правовій концепції регулювання договірної неустойки, яка властива країнам романо-германської правової сім'ї, тому що допускає як штрафну, так і компенсаційну її функції. Принципові відмінності правового регулювання договірної неустойки в країнах англо-американської та романо-германської правових сімей не дозволяють досягти уніфікації з цих питань на міжнародному рівні.

Аналіз відповідних положень щодо правових наслідків порушення зобов'язання в розглянутих нами країнах, свідчить про необхідність удосконалення законодавства в цій сфері. Потребують уясування питання які є неоднозначними, наприклад, структура та методика підрахунку збитків, що може бути предметом подальших досліджень.

Література

1. Комаров А. С. Ответственность в коммерческом обороте. — М.: Юридическая литература, 1991. — 208 с.
2. Нам К. В. Убытки и неустойка как формы договорной ответственности // Актуальные вопросы гражданского права / Под ред. М. И. Брагинского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. — М.: Издательство «Статут», 1998. — 464 с.
3. Гражданское уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому уложению: Пер. с нем. / Науч. редакторы А. Л. Маковский (и др.). — М.: Волтерс Клувер, 2004. — 1410 с.
4. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с фр. В. Захватаев; Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев; Приложения 1-4: В. Захватаев; Отв. ред. А. Довгерт. — К.: Истина, 2006. — 1008 с.
5. Карапетов А. Г. Неустойка как средство защиты прав кредитора в российском и зарубежном праве. — М.: Статут, 2005. — 286 с.
6. Фарнсворт Е. А., Мозолин В. П. Договорное право в США и СССР: история и общие концепции. — М.: Наука, 1988. — 312 с.
7. Ансон В. Договорное право / Под ред. О. Н. Садикова. — М.: Юрид. лит., 1984. — 463 с.
8. Единообразный торговый кодекс США: Пер. с англ. / Рук. ред. Дозорцев В. Л.; Серия: Современное зарубежное и международное частное право. — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — 427 с.
9. Адамовська О. А. Штрафні санкції та заздалегідь встановлені збитки / О. Адамовська // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 8. — С. 45-48.
10. Принципы международных коммерческих договоров/ Пер. А. С. Комарова. — М.: Международные отношения, 2003. — 387 с.

М. С. Федорко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин Французский бульвар,
24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРАВОВЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ НАРУШЕНИЯ ДОГОВОРА В ПРАВЕ
СТРАН АНГЛОСАКСОНСКОЙ И РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ
ПРАВОВЫХ СЕМЕЙ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИИ, США, ФРАНЦИИ И
ФРГ)**

Резюме

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу регулирования отношений, возникающих при нарушении договора, в праве стран англосаксонской и романо-германской правовых семей (на примере Англии, США, Франции и ФРГ).

Ключевые слова: нарушение договора, правовые последствия нарушения договора, англосаксонская правовая семья, романо-германская правовая семья.

M. S. Fedorko

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE LAW CONSEQUENCES OF THE BREAKING CONTRACT IN THE
LAW OF COUNTRIES OF ANGLO-SAXON AND ROMANO-GERMANIC
LEGAL FAMILIES (ON EXAMPLE OF ENGLAND, USA, FRANCE AND
FRG)**

Summary

The Article is dedicated to the comparatively-legal analyze of the regulation of relations, which are bound with breaking of contact agreements, in the law of countries of Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal families (on example of England, USA, France and FRG).

Key words: breaking contract, law consequences of the breaking contract, Anglo- Saxon legal family, Romano-Germanic legal family.